

ФІЛОСОФІЯ

УДК 14:(316.48+316.83)

О. Г. Данильян, доктор філософських наук, професор

МІСЦЕ ТА ФУНКЦІЇ КОНФЛІКТІВ У ТРАНСФОРМАЦІЙНИЙ ПЕРІОД РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Розглянуто особливості соціальних процесів у трансформаційний період розвитку суспільства. Констатовано, що конфлікти є закономірними для суспільства, що трансформується, і саме за допомогою конфліктів і відбувається ця трансформація. Проаналізовано функції конфліктів у цьому процесі.

Ключові слова: соціальна система, трансформаційне суспільство, перехідний період, криза, соціальний конфлікт, модернізація, функції конфліктів.

Актуальність проблеми. Людство вступило в третє тисячоліття, обтяжене безліччю проблем. Серед них найбільш гострими є: міжнародний тероризм, численні регіональні і міжетнічні конфлікти, екологічна, сировинна, продовольча проблеми, поширення наркоманії та СНІДу, що у сукупності з іншими глобальними проблемами ставлять людство на грань виживання. У свою чергу життєво важливий вплив на долі світу, людської цивілізації в цілому в ХХІ ст. можуть справити результати соціальної і політичної трансформації країн (серед яких перебуває й Україна), що здійснюють важкий перехід від тоталітаризму до демократії. Дійсно, у процесі трансформації зараз знаходиться четверта частина території планети, яка володіє гігантським людським, промисловим, культурним та військовим потенціалом, що може бути використаний як на благо, так і на зло людства. Більш того, вузли потужних конфліктів, що утворилися на території більшості трансформаційних країн, загрожують існуванню не тільки тих соціумів, що породили їх, а й людської

цивілізації в цілому. Тому не випадково, що проблема конфліктів у трансформаційний період розвитку суспільства набула в наші дні особливої актуальності.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Значний інтерес до проблем соціальних колізій виявили західні дослідники Дж. Бертон, К. Боулдінг, Р. Дарендорф, К. Дойч, Г. Зіммель, Л. Козер, Л. Крісберг, С. Ліпсет, А. Раппопорт, Дж. Тернер, Ю. Хабермас та ін., які зробили незаперечний внесок у вивчення соціальних конфліктів. Вагомі зусилля в аналіз різних аспектів теорії соціальних конфліктів також доклали українські дослідники І. Є. Бекешкіна, Л. Д. Бевзенко, В. В. Головаха, А. І. Гірник, В. А. Друзь, А. Т. Ішмуратов, Ю. В. Мацієвський, М. І. Михальченко, О. Ф. Проценко, Ю. І. Римаренко та ін. Вивчення їх робіт дозволяє зробити висновок про те, що на сьогодні відсутнє дослідження, в якому здійснювався б аналіз функціональності конфліктів у транзитивних суспільствах. Проведення ж системного дослідження місця та функції конфліктів у транзитивний період розвитку дозволить мінімізувати неминучі негативні наслідки конфліктогенних процесів в умовах демократизації соціально-політичного, економічного і духовного життя суспільства.

Мета статті. Аби визначити місце та функції конфліктів у трансформаційному суспільстві, необхідно відповісти на декілька запитань: 1) чи є закономірними конфлікти в перехідний період, чи можна їх уникнути; 2) який механізм трансформації соціальної системи; 3) які функції конфліктів у трансформаційний період розвитку суспільства?

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи перше питання, необхідно зупинитися на особливостях трансформаційного суспільства. Для сучасної цивілізації найбільш характерними є трансформації від тоталітаризму (авторитаризму) до демократії, тому в статті пропонується акцентувати увагу саме на цьому типі трансформації.

Соціально-філософський аналіз двох типів соціальних систем — тоталітаризму і демократії (за способом виникнення, характером соціальної взаємодії, характером взаємозв'язків із зовнішнім середовищем і поміж внутрішніми елементами, головними методами розв'язання соціальних суперечностей, впливом конфліктів на соціум та ін.) дає змогу зробити висновок про їхню несумісність, а тому неможливість безпосереднього переходу від одного типу суспільства до іншого. Тому всі соціуми, що трансформуються від тоталітаризму до іншої системи суспільно-політичного буття, закономірно зобов'язані пройти особливий трансформаційний (перехідний) період. Причому поняття перехідності тут слід розуміти не як просту номінацію етапу трансформації соціуму, а як особливий стан соціальної системи, що має самодостатнє значення [2, с. 29–23].

У цьому перехідному стані суспільства внаслідок різких змін на макросоціальному рівні при досить малих змінах на мікросоціальному рівні порушується його рівноважний стан, усі його головні характеристики являють собою комбінацію сутнісних рис як тоталітаризму, так і демократії. Причому елементи, структури, принципи тоталітарної і нової, демократичної системи, що встановлюється, не просто співіснують, перебувають у стані жорсткого зіткнення, конфлікту. А сам транзитивний процес можна також уявити як гігантський, тектонічний конфлікт (чи систему конфліктів) між соціально-політичною системою, що руйнується, і соціально-політичною системою, що народжується.

Отже, можна констатувати, що конфлікти є закономірними для суспільства, що трансформується, і саме за допомогою конфліктів і відбувається ця трансформація. Іншими словами, конфлікт являє собою специфічний катарсис (очищення) структури соціальної системи, системи комунікації суб'єктів суспільства від дисгармонійних тенденцій, стримувальних факторів, котрі перешкоджають її подальшому розвитку і, як правило, не можуть бути усунені з гармонійного (рівноважного) стану безпосередньо.

Наступне запитання, на яке необхідно відповісти: який механізм трансформаційної соціальної системи?

Самоорганізаційний підхід до проблеми динаміки складних нелінійних систем із зворотним зв'язком (а соціальні системи належать саме до таких утворень) дозволяє розглядати їх як динамічно стійкі, гомеостатичні утворення. У цьому гомеостазі внутрішнім механізмом формування структур і трансформації (еволюції) є складна взаємодія двох протилежних засад: засади, що творить чи стабілізує, і руйнівної чи дестабілізуючої засади.

Стосовно соціальних систем найважливішим дестабілізуючим чинником, на нашу думку, є соціальні конфлікти, а утворювальним, стабілізаційним чинником розвитку соціумів — соціальна гармонія. У цьому механізмі трансформації суспільства гармонія і конфлікт відіграють роль своєрідних балансирів, сприятливих для динамічної рівноваги і розвитку суспільства та його суб'єктів. Розвиток соціальних систем можливий перш за все через конфлікти, але самі по собі конфлікти можливі тільки за наявності гармонії, балансира, що врівноважує дії конфліктів. У протилежному разі протиборюючі сторони взаємно знищили б одна одну, що в кінцевому результаті спричинило б абсолютний хаос, загибель людської цивілізації [7, с. 34–35].

З другого боку, повна гармонія без конфліктів, зіткнень привела б до застоя, застою в суспільному житті, що у свою чергу означало б кінець усякій якісній зміні.

Такий підхід дозволяє розуміти динаміку соціальних систем у транзитивний період як процес, що нерівномірно розвивається в режимі із заго-

стренням, котрий у свою чергу можна уявити у вигляді трьох взаємопов'язаних етапів: добіфуркаційного, біфуркаційного та післябіфуркаційного.

Основним поняттям, що дає змогу диференціювати ці етапи, є рівень їх соціальної ентропії, під якою розуміється міра невпорядкованості, конфліктності соціальної системи. Рівень соціальної ентропії в конкретній соціальній системі прямо пропорційний її конфліктному (дестабілізуючому) потенціалу і зворотно пропорційний гармонійному (стабілізуючому) потенціалу.

Отже, як гармонія (стабілізуючий чинник), так і конфлікт (дестабілізуючий чинник) є невід'ємними складовими соціального життя. І якщо в добіфуркаційний період соціальна ентропія у зв'язку з переважанням гармонійних тенденцій в системі присутня на небезпечному для існуючої структури рівні, то в біфуркаційний період вона досягає граничного рівня і за посередництвом деструктивних конфліктів руйнує застарілі структури, а за допомогою конструктивних конфліктів створює передумови для наступної структурогенези.

Однак такий сценарій розвитку соціальних систем не завжди є фатальним. Соціальні суб'єкти, як правило, мають можливість підтримувати стабільність системи шляхом безперервної модернізації політичної, правової, економічної та інших структур суспільства, не допускаючи розбалансування темпів їхнього розвитку і виникнення між ними глибоких суперечностей, що дозволяє підтримувати рівень ентропії (конфліктності) у допустимих межах і уникати біфуркаційного вибуху. Така технологія попереджуючих реформ і створення дійових механізмів регулювання соціальних конфліктів за допомогою компромісів становить оптимальний варіант розвитку для будь-якої соціальної системи, оскільки пряме зіткнення класів, етносів у соціумі неминуче втягує його в режим надшвидкого (революційного) розвитку, що закінчується точкою біфуркації [7, с. 37].

При розгляді проблеми соціального конфлікту в транзитивному суспільстві важливим питанням є з'ясування його впливу на соціальну систему. Позиції дослідників у цьому питанні значно розходяться. Одні з них вважають (а їх більшість), що конфлікт в основному негативно впливає на соціальну систему, взаємовідносини в ній. До них належать прибічники рівноважно-інтеграційної моделі розвитку суспільства: Ф. Фур'є, Г. Спенсер, Л. Дантек, Л. Ф. Уорд та ін.; представники структурно-функціонального аналізу: Т. Парсонс, Е. Дюркгейм, Р. Мертон; послідовники школи «людських відносин»: Е. Мейо, Д. Макгрегор; більшість дослідників конфліктів радянського періоду вітчизняної соціально-філософської, соціологічної думки тощо.

На відміну від прибічників першої позиції творці функціональної теорії конфлікту Г. Зіммель, Л. Козер та їхні послідовники услід за К. Марксом у своїх роботах акцентували увагу на позитивних функціях конфлікту.

На їхню думку, конфлікт — універсальне явище; більш того, повністю єдина і гармонійна соціальна система взагалі неможлива, а якщо б вона й виникла, то таке «суспільство святих», не володіючи механізмом саморозвитку і не зазнаючи впливу імпульсів, що стимулюють зміни, виявилось б неперспективним, нежиттєздатним. Отже, конфлікт — необхідна передумова розвитку суспільства, і тому він є функціональним [10, р. 9–11].

Незважаючи на те що прибічники функціональної теорії у своїх роботах, крім позитивних функцій конфлікту, виділяють також низку негативних (порушення системи комунікації і взаємозв'язків у групі, послаблення її ціннісно-орієнтаційної єдності, можливість зниження групової згуртованості при деяких конфліктах), більшість дослідників вважають, що ця теорія абсолютизує позитивні наслідки цього феномену в процесі розвитку суспільства.

На нашу думку, з'ясування впливу абстрактного конфлікту на абстрактну соціальну систему — безперспективне заняття. Тут, як ніде, особливо важливими є конкретний підхід до цього феномену і конкретна оцінка ситуації, що склалася. Тим більше, як ми вже переконалися, конфлікт — надзвичайно складне, багатогранне, багатопланове явище, яке займає в соціальному житті великий простір і виявляється в ньому в найрізноманітніших формах — від безневинних дитячих зіткнень у пісочниці і кухонних сварок до революцій і світових війн, що ставлять під загрозу саме існування людства.

Крім того, всі зазначені форми конфліктної взаємодії залежно від низки обставин можуть мати різноманітний характер, обсяг, інтенсивність, тривалість тощо. Все це ускладнює визначення загального для всіх видів конфліктів критерію їхньої оцінки.

Вочевидь, що найбільш прийнятним критерієм оцінки функціональності конфліктів відносно соціальних систем, в яких вони розвинулись і розв'язуються, є їхній вплив на ці системи. Ті конфлікти, що руйнують систему, уповільнюють темпи її прогресивних перетворень, можна віднести до деструктивних. Як правило, ці конфлікти породжуються чужорідними, не пов'язаними з суттєвістю системи суперечностями, дисбалансами різноманітних тенденцій або факторів, до яких можна віднести деформацію через управлінські помилки і прорахунки, різкі зміни умов функціонування соціальної системи, екстремальні фактори різноманітного походження тощо. Такі конфлікти необхідно прогнозувати, виявляти на ранніх стадіях виникнення, блокувати, не давати їм розростатися по всій структурі соціальних відносин. Ті ж конфлікти, що сприяють удосконаленню системи, її зміцненню і гармонізації, треба віднести до конструктивних. Такі конфлікти для соціальної системи є не тільки не шкідливими, а й бажаними. Розв'язання суперечності, нехай навіть і у формі конфлікту, сприяє розвитку соціальної

системи, переходу її на новий ступінь виробленості, досконалості. Такі конструктивні конфлікти, оголюючи й очищаючи існуючі в соціальному організмі суперечності, відвертають застій у міжособистісних відносинах, допомагають зжити взаємне упередження, неприязнь між суб'єктами спілкування, сприяють їх здоровому суперництву і завдяки цьому звільняють систему від підточуючих її факторів.

У той же час ці міркування в свою чергу вимагають уточнень і конкретизації, врахування багатомірності і багатоваріантності розвитку соціальних систем, особливо перехідного типу.

По-перше, функціональність конфлікту відносно соціальної системи, що породила його, не може бути тільки позитивною або тільки негативною. Найближчі і віддалені наслідки впливу певного конфлікту на соціальне ціле — це складна комбінація причинно-наслідкових зв'язків, змін, взаємодії, інтегрований вплив яких на розвиток окремих елементів системи і всієї системи в цілому протягом часу може значно змінюватися. Аби запобігти помилкам в оцінці функціональності конфліктів доцільно використати методологію Р. Мертона, який рекомендує встановлювати «чистий баланс функціональних наслідків» впливу соціальних явищ на систему, що враховує не тільки сприятливі, а й нейтральні і несприятливі наслідки.

По-друге, оцінка конфлікту багато в чому залежить від місця оцінки (ззовні, усередині) та одиниці соціального вимірювання (з позиції індивідуума, групи, соціального цілого). Певні конфлікти, що елімінують консервативні в структурі соціального цілого елементи, відіграватимуть для цих елементів роль деструктивних, але для всієї системи в цілому — роль конструктивних, що підвищують її стійкість і виживаність.

По-третє, для вірної оцінки функціональності відносно конкретної соціальної системи необхідний певний ступінь об'єктивності, що само по собі є досить непростим завданням. Як правило, функціональність конфлікту оцінюють або його безпосередні учасники (що в більшості випадків виключає об'єктивність), або зацікавлені спостерігачі, що оцінюють його з позиції своїх особистих або групових інтересів. Певного ступеня об'єктивності дає змогу досягти деякий часовий інтервал, який пом'якшить емоції учасників або усуне їх з лав арбітрів і дозволить виявити та оцінити його віддалені наслідки.

По-четверте, функціональність конфлікту пов'язана з якісними характеристиками соціальної системи, в якій він розгортається. Відомо, чим складніша соціальна система, тим безболісніше вона переносить множинність внутрішніх конфліктів, що, маючи різноспрямованість, взаємно компенсують один одного. Як відзначав Л. Козер, «енергія індивідів виявляється розпрошеною в різних напрямках, що заважає її концентрації на рівні будь-якої

однієї вибухонебезпечної ситуації, здатної викликати розкол усієї системи» [11, р. 196]. У відкритих, гнучких соціальних системах конфлікти виконують конструктивну (стабілізуючу) роль, а в закритих, ригідних — деструктивну (дестабілізуючу).

Висновки. З позиції теорії соціальних конфліктів основними завданнями транзитивного періоду є: трансформація закритої, моністичної системи тоталітарного суспільства у відкриту, плюралістичну систему демократичного суспільства з метою редукції деструктивної функції конфліктів у конструктивну функцію; переведення конфліктів вертикального рівня в горизонтальний (тобто переведення боротьби проти політичного режиму в боротьбу в рамках цього режиму); створення правових механізмів адекватного управління конфліктами в суспільствах, що трансформуються. Тут під адекватним управлінням конфліктами розуміється їх урегулювання, придушення, ініціювання тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беккер Г. Современная социологическая теория в ее преемственности и изменении : пер. с англ. / Г. Беккер, А. Босков ; общ. ред. Д. И. Чеснокова. – М. : Изд-во иностр. лит., 1961. – 895 с.
2. Данильян О. Г. Соціальні протиріччя у посттоталітарних системах: методологія дослідження та розв'язання / О. Г. Данильян. – Х. : Основа, 1998. – 253 с.
3. Данильян О. Г. Соціальні процеси у перехідний період розвитку суспільства / О. Г. Данильян // Філософські обрії. – К. ; Полтава, 2001. – Вип. 6. – С. 36–48.
4. Ильин В. В. Философия политики / В. В. Ильин, А. С. Панарин. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – 283 с.
5. Князева Е. Н. Синергетика как новое мировидение: диалог с И. Пригожиным / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов // Вопр. философии. – 1992. – № 12. – С. 3–20.
6. Кризис // Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. – 3-е изд. – М. : Сов. энцикл., 1984. – 1600 с.
7. Проблеми влади і права в умовах посттоталітарних трансформацій: міждисциплінарний аналіз / за заг. ред. М. І. Панова, О. Г. Данильяна. – Х. : Право, 2004. – 360 с.
8. Проблеми модернізації політичних систем сучасності : монографія / за заг. ред. Л. М. Герасіної, О. Г. Данильяна. – Х. : Право, 2008. – 320 с.
9. Parsons T. Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives Simmel G. Conflict / T. Parsons. – Glencoe, Ill. : The Free Press, 1955. – 195 p.
10. Simmel G. Conflict / G. Simmel. – Glencoe, Ill. : The Free Press, 1955. – 195 p.
11. Coser L. A. The function of social conflict / L. A. Coser // Sociological theory: A book of readings. – N. Y. : Macmillan, 1957. – P. 195–203.

МЕСТО И ФУНКЦИИ КОНФЛИКТОВ В ТРАНСФОРМАЦИОННЫЙ ПЕРИОД РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА

Данильян О. Г.

Рассмотрены особенности социальных процессов в трансформационный период развития общества. Констатируется, что конфликты являются закономерными для общества, которое трансформируется, и именно с помощью конфликтов и происходит эта трансформация. Проанализированы функции конфликтов в этом процессе.

Ключевые слова: социальная система, трансформационное общество, переходной период, кризис, социальный конфликт, модернизация, функции конфликтов.

PLACE AND FUNCTIONS OF CONFLICTS IN THE TRANSITIVE PERIOD OF DEVELOPMENT OF THE SOCIETY

Danilyan O. G.

Features of social processes in transitive period of development of a society are considered. The conclusion becomes that conflicts are natural for a society which is transformed and by means of conflicts and there is this transformation. Functions of conflicts in this process are analyzed.

Key words: social system, a transitive society, transitive the period, crisis, the social conflict, modernization, functions of conflicts.

УДК 1:316.4

О. П. Дзьобань, доктор філософських наук, професор

С. Б. Жданенко, кандидат філософських наук, доцент

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК СЕРЕДОВИЩЕ БУТТЯ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ

Показано, що в процесі розвитку нових інформаційних технологій стрімко формується нова природа, пов'язана із задоволенням потреб сучасного суспільства; змінюються не тільки технологічна база та інформаційно-технологічні можливості людини, а й сама людина, її самосвідомість. Доведено, що сучасна людина стає